

MARSHALL'DA "İKAME" KAVRAMI

Doç. Dr. İbrahim Tanyeri (*)

GİRİŞ

Alfred Marshall; nüfusu, zenginliği, bilgi düzeyi ve teknik başarısı sürekli olarak artan Victoria İngiltere'sinde yaşamıştır. Yaşadığı çağda sürekli bir değişme ve gelişme içinde olan İngiliz iş hayatını yakın bir ilgi ile izleyen Marshall'ın iktisadi değişme süreci içinde değişmeyi yakalamak ya da "değişmenin değişmeyen ilkelerini" ortaya koyarak iktisadi değişme sürecini incelemek istediği söylenebilir (1). "Değişme içinde süreklilik" (2) düşüncesi Marshall'ı etkilemiş ve bu düşünce Marshall'ın iktisadi analizinin temel hareket noktası olmuştur. "İktisadi evrimin tedrici" olduğunu "doğanın sıçrama yapmadığını" (natura non facit saltum) savunan Marshall için sürekli değişen bir iktisadi ortamda değişmeyi incelemek iktisadi analizin temellerini oluşturur. "İktisatçının Kâbe'sinin iktisadi dinamikten ziyade iktisadi biyoloji" olduğunu yazan Marshall biyolojik kavramların mekanik kavramlardan daha karmaşık olduğunu, bunun için iktisadın temel ilkelerinin incelendiği bir kitapta mekanik analogilere daha çok yer verilmesi, statik analogiyi çağrıştıran "denge" kavramından sık sık faydalanılması gerektiğini de belirtmiştir (3).

Marshall'ın analizinde statik analogiler yolu ile "normal"i yakalamak, iktisadi değişmeyi ve iktisadi evrimi kavramanın önkoşulu sayılmaktadır. Principles of Economics, temel olarak "normal" koşullarla ilgilenmiştir. Marshall "normal" terimini arada sırada ortaya çıkan ve etkileri istisnai sayılan eğilimlere göre sürekli ve değişmez etkileri olan eğilimleri anlatmak için kullanmaktadır (4). Böyle olunca normal koşullar uzun dönemde hakim olacak etkenleri ve eğilimleri kapsıyor demektir. Uzun dönem normal koşulları bazen statik koşullar olarak görmek mümkündür. Ancak Marshall'a göre normal koşullar ve normal değer sorunu iktisadi dinamiğin bir sorunudur. Çünkü statik bir yandan dinamiğin bir alt bölümü veya özel durumu olarak görülebilir. Öte yandan iktisadi hareketsizlik ya da durgunluk ile ilgili kavram ve öneriler, ki en önemlisi durgun durum (stationary state) hipotezidir, iktisadi analizde akıl yürütmeyi açık hale getirmek için

(*) Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

(1) G.L.S. Shackle, "Means and Meaning in Economic Theory" Scottish Journal of Political Economy. Vol. 29 No: 3 November 1982, S. 228.

(2) B. Foa, "Marshall Revisited in the Age of DNA" Journal of Post Keynesian Economics Vol. 5 No: 1 Fall 1982, S. 4.

(3) A. Marshall, Principles of Economics. 8th ed. London Macmillan, student ed. 1969, S. 12.

(4) Ibid., S. 28.

kullanılan ve bu görev bittiğinde terkedilecek kavram ve öneriler olarak kabul edilebilirler (5). Bunun içindir ki Marshall'da statik analiz ile dinamik analiz arasında yumuşak bir ayırım ve geçiş olduğu söylenebilir.

Statik analiz ile dinamik analiz arasındaki bu yumuşak ayırım ve geçiş, Marshall'ın yaşanan somut zamana verdiği önemden kaynaklanır. Somut tarihsel zamanda, belirli bir zaman kesiti değiştirilemez geçmiş ile bilinmeyen gelecek arasında bir zaman kesitidir. Böyle bir zamanda geçmiş geleceği etkiler. Somut tarihsel zamanda sadece ileriye doğru hareket edilir; geriye dönüş yoktur. Böyle bir zaman tersine çevrilemez (irreversible) bir zamandır (6). Marshall'ın dönem analizi somut tarihsel zaman anlayışının iktisadi hayattaki etkilerini çok güzel sergileyen bir analizdir. Sermaye stokunun değiştirilemediği kısa dönemde oluşan normal değer, uzun dönem iktisadi kararlarını etkiler. Böylece kısa dönemden sonra gelen uzun dönem yatırım kararları ile sermaye stokunun değiştirilebildiği kadar uzun bir dönemdir. Yatırımların gerçekleşmesi için gereken belirli bir süreye ihtiyaç vardır. Marshall bu süreyi bir kaç yıl olarak belirtir (7). Demek oluyor ki Marshall'da uzun dönem, normal koşulların etkili olabilmesi için geçmesi gereken belirli bir somut tarihsel zamanı da içeren bir kavramdır. Somut zamanı iktisadi analizde karşılaşılan zorlukların temel nedeni olarak gören Marshall, somut zamandan kaynaklanan bu zorlukları yenmek için iktisadi analizi adım adım ilerletmek gerektiğini belirtir. Bu bakımdan "ceteris paribus" gibi, "durgun durum" gibi soyutlamalara gerek duyulmuştur. Uzun dönem normal koşullarının önemli bir kavramı olan "durgun durum" Marshall tarafından "üretim, tüketim, bölüşüm ve mübadelenin genel koşullarının hareketsiz kaldığı" bir durum olarak tanımlandıktan hemen sonra, durgun durumun "hareket dolu" olduğu da belirtilmektedir (8). Böyle bir yaklaşım içinde durgun durum sermaye birikiminin durduğu mutlak bir durgunluktan çok sermaye birikiminin devam ettiği görece bir durgunluk olarak kabul edilebilir. Böyle bir kabul ise uzun dönemden sonra bir kaç kuşağı kapsayan çok uzun döneme doğru giden yolu açacaktır (9).

(5) Ibid. S. 304 n. 2.

(6) Bu konuda bakınız: J. Robinson, *Essays in the Theory of Economic Growth*. London, Macmillan 1964, S. 23-26 ve J. Robinson, "Time in Economics" *Kyklos*. vol. 33 Fasc. 2 1980 S. 220-226.

(7) A. Marshall, *Principles*., S. 315.

(8) Ibid, S. 305.

(9) Ibid, S. 304-315 ve S. 381-382; A. Marshall. "Mechanical and Biological Analogies in Economics" A.C. Pigou (ed.) *Memorials of Alfred Marshall*. New York A. M. Kelley 1966 S. 312; T. W. Hutchison, A. Review of Economic Doctrines 1970-1929. Oxford, Clarendon Press 1962, S. 80; B.J. Loasby, "Whatever Happened to Marshall's Theory of Value" *Scottish Journal of political Economy*. vol. 25 no. 1, Feb. 1978 S. 2; M. Milgate, *Capital and Employment*. London, Academic Press 1982. S. 28-33.

Marshall'ın *Principles*'de kullandığı bazı önemli kavramlar temelde statik bir analizin kavramları olmakla birlikte, dinamik bir analize geçişi sağlayacak biçimde yorumlanıp kullanılmaktadır. Bu önemli kavramlardan biri de "ikame" kavramıdır. Marshall üretim faktörlerinin arzını ve talebini etkileyen dinamik "ikame" ilkesinden söz etmektedir (10). Ancak ikame kavramı bir yandan statik analizin bir kavramı gibi kullanılırken, öte yandan dinamik bir analizin kavramı gibi yorumlanabilmektedir.

Bu çalışmanın amacı Marshall'ın ikame kavramını yakından inceleyip, bir yandan statik analizde nasıl kullanıldığını ortaya koymak, öte yandan ikame kavramının esnek bir yorumla dinamik analize nasıl yol açtığını incelemektir.

I. STATİK ANALİZ VE İKAME KAVRAMI

ikame kavramının statik analizdeki önemini ve bu analizde nasıl kullanıldığını anlayabilmek için statik analizin ve "statik" in ne olduğunu irdelemek gerekir. Statik terimi iktisada mekanikten geçen bir terimdir. Mekanikte statik terimi hareketsizlik, durgunluk durumunu anlatır. Mekanikteki bu anlamı ile hiç bir iktisadi sistem durgun değildir. Çünkü temel iktisadi faaliyetlerden biri olan üretim bir değişme sürecini anlatmaktadır (11). Ancak iktisadi analizde de iktisadi güçlerin birbirlerini dengelediği hipotetik bir durgun durum düşünmek mümkündür. Böyle hipotetik bir durgun duruma statik iktisadi analizde başvurulabilir. L. Walras'ın genel üretim dengesi analizi bu anlamda bir statik analiz için güzel bir örnektir.

Walras'ın genel üretim dengesi analizinde, analizi sınırlandıran başlangıç verileri şunlardır: i) Bireylerin zevk ve tercihleri, ii) üretim faktörlerinin başlangıç miktarları, iii) bu faktörlerin bireyler arasındaki bölüşümü, ve iv) teknoloji düzeyi. Bu verilerin sınırlaması altında fayda ve kâr ençoklaştırması yapan bireylerin üretim, tüketim, bölüşüm ve mübadele açısından durumlarını değiştirmek istemeyecekleri fiyatlar ve miktarlara ulaşılacağı kabul edilir. Böyle bir duruma ulaşıldığı zaman statik bir denge durumu söz konusudur. Walras statik genel üretim dengesine el yordamı (tâtonnement) süreci ile ulaşıldığını belirtir. El yordamı süreci şöyle çalışır. Nihai mallar piyasalarında "mezat tellalı" (auctioneer), üretken hizmetler piyasalarında "bilet" (ticket) mekanizması çalışmaktadır. Başlangıçta rastgele belirlenen fiyatlar dengeyi sağlayacak yönde sürekli olarak değiştirilir. Genel üretim dengesini sağlamayan fiyatlarda mal ve üretken hizmet mübadelesinin yapılmadığı varsayılır. Böylece sürekli olarak değişen fiyatlar yolu ile genel dengeyi sağlayacak fiyatlara ulaşılır. Denge fiyatlarına ulaşıldıktan sonra mal ve üretken hizmetlerin mübadelesi anında yapılır. Ancak mübadelenin anında yapılabilmesi, üreti-

---

(10) A. Marshall, *Principles ... S. 13.*

(11) J.R. Hicks, *Capital and Growth. Oxford, Oxford University Press, 1965 S. 5-6.*

min zaman almayan bir süreç olmasını gerektirir ⁽¹²⁾. Bu bakımdan statik terimi durgun duruma ulaşma sürecinin süresine ilişkin hiç bir şey belirmez ve bu anlamda zamansızdır ⁽¹³⁾. Böyle olunca durgun durum somut tarihsel zaman yerine soyut mantıksal bir zamanı yada zamansızlığı gerektirir. Ancak, "statik dengeye yönelme eğiliminin kendisi dinamik bir olaydır." ⁽¹⁴⁾ Bu dinamik olay somut tarihsel zaman içinde gerçekleşir. Bunun içindir ki zaman almayan bir üretim süreci ancak hipotetik, soyut ve mantıksal bir zaman kavramı ile mümkündür. Böyle olunca saf ve kusursuz bir statik analizin çok yüksek düzeyde soyutlamaları gerektirdiği kabul edilebilir. Temel olarak statik analizin bir kavramı olan faktörler arası ikame kavramı da yüksek düzeyde bir soyutlama sonucu ortaya çıkmıştır. Walras ve Walras'tan esinlenen neoklasik analiz, belirli bir zamanda, bilinen alternatif üretim yöntemleri ya da teknik bilgi kataloğu tarafından belirlenen teknoloji düzeyini veri kabul eder. Veri bir teknoloji düzeyinde aynı miktar ürünü en etkin biçimde üretebilecek çeşitli faktör bileşimleri faktörler arası ikame olanaklarını da gösterir. Bir faktör bileşimine geçiş faktörler arası ikame olayını yaratır. Hangi faktör bileşiminin seçileceği faktör fiyatlarına bağlı olarak belirlenir. Faktör bileşimleri ile temsil edilen teknikler birbirlerinden üstün değildir. Her faktör bileşimi bir kâr-ücret oranında seçilebilir bir bileşimdir ⁽¹⁵⁾.

Zevkler, üretim faktörlerinin başlangıç miktarları ve bunların bölüşümü ile teknoloji düzeyi veri alındığında, sistemi dengede tutacak fiyatlar ve miktarlara anında ulaşılır. Denge fiyatlarına bağlı olarak üretim teknikleri içinden en kârlı olanının seçilmesi, soyut mantıksal zamanda yapılan faktörler arası ikame yolu ile gerçekleşir.

Gelişen bir ekonomi ile durgun bir ekonomi ayrımını açık ve belirgin bir biçimde ortaya koymayan Marshall, ikame kavramını da kesin olmayan yumuşak bir biçimde tanımlamaktadır. Böylece ikame kavramı statik ve dinamik analizlerde kullanılabilir bir kavram durumuna gelmektedir. Marshall'a göre faktörler arası ikame soyut ve mantık-

---

(12) L. Walras, *Principles of Pure Economics*. Çev. W. Jaffe, New York, A.M. Kelley, 1969, S. 142; W. Jaffe, "Walras Theory of Tâtonnement: A Critique of Recent Interpretations" *Journal of Political Economy* vol. 75 no. 1 Feb. 1967 s. 6-13; Y. Akyüz, *Sermaye Bölüşüm Büyüme*. Ankara, SBF yayını 1977 s. 123-135; İ. Tanyeri, *Fiyat Teorisi Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme*. Ankara, Hacettepe Üniversitesi yayını 1984, s. 22-28.

(13) P.A. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis*. New York, Atheneum, 1967. s. 313.

(14) J.R. Hicks, *Capital and Growth*. s. 18.

(15) J.R. Hicks, *Value and Capital* 2nd ed. Oxford, Clarendon Press 1968 s. 91-92; J. Robinson, *The Accumulation of Capital* 3rd ed. London, Macmillan 1971, s. 101; J.R. Hicks, *Capital and Time*. London Oxford University Press 1973, s. 120; J. Robinson "Misunderstandings in the theory of Production" G.R. Feiwel (ed.) Samuelson and Neoclassical Economics. Boston, Kluwer. Nijhoff Publ. 1982 s. 91; Y. Akyüz, *Sermaye Bölüşüm Büyüme* s. 410-414; İ. Tanyeri, *Fiyat Teorisi...* s. 92-94.

sal zaman içinde olan bir olay değildir. Faktörler arası ikame olayı somut tarihsel zaman içinde ve marjinal değişmelerle ortaya çıkar. Bunun içindir ki Keynes, Marshall'ın Ricardocu uzun dönem denge analizine yaptığı katkısı, uzun dönem analize marjinal ilkesi ile ikame ilkesini ilave etmek olarak görmektedir ⁽¹⁶⁾. Böyle bir yaklaşım içinde, Marshall'ın dönemlerini üretim faktörlerinin talepte ortaya çıkan bir değişmeye uyum sağlama süreleri açısından tanımlaması olağan karşılanmalıdır ⁽¹⁷⁾.

Marshall'ın durgun durum anlayışı, gelişen bir ekonomiye geçişi kolaylaştıracak öğelere sahip olduğu için, uzun dönem normal koşulları mutlak bir durgunluğu ifade eden saf statik analizin koşulları değildir. Ancak Marshall zaman zaman mutlak bir durgunluğu gerektirecek tanımlamalar da yapabilmektedir. Örneğin ikame ilkesi şöyle tanımlanmaktadır. Üreticiler, bilgilerinin ve girişimciliklerinin ulaşabildiği oranda, amaçlarına en uygun olan üretim faktörlerini seçerler. Kural olarak, seçilip üretimde kullanılan üretim faktörlerinin arz fiyatlarının toplamı bu üretim faktörleri yerine kullanılacak başka bir üretim faktörleri bileşiminin arz fiyatları toplamından daha ucuzdur. Üreticiler durumun böyle olmadığını farkettilerinde daha ucuz olan faktör bileşimini, kullanılan mevcut faktör bileşimi ile ikame edeceklerdir ⁽¹⁸⁾. Bu tanım veri bir teknoloji düzeyinde mevcut ve bilinen üretim faktörleri arasında yapılan bir ikame olayını ön plana çıkarmaktadır. Tanıma göre faktörler arası ikame somut tarihsel zaman içinde yer almaktadır. Öte yandan tarihsel zaman içinde yapılan ikame ile iktisaden en etkin kullanım hedef alınmakla beraber en etkin kullanım durumuna ulaşmanın kolay olmadığı da belirtilmektedir ⁽¹⁹⁾.

Marshall faktörler arası ikame olayını, bir yandan saf statik koşullarda, ya da analiz döneminin zaman süresi çok kısa iken, mutlak durgunluğu sağlayacak bir olay gibi görmekte ve ikame kavramını bu çerçeveye uygun olarak tanımlamaktadır. Ancak analiz dönemi uzadıkça, örneğin uzun döneme geçildiğinde, saf statik koşullara uygun olan ikame tanımı yumuşatılmakta ve tanımın kapsamı genişletilmektedir. Böylece kârını mümkün olan en yüksek düzeye çıkarmayı amaç edinen iş adamı, kârlılığın marjına ya da sınırına ulaşıncaya kadar yatırımları her yönde arttıran bir kişi olarak görülebilmek-

---

(16) J.M. Keynes, "The General Theory of Employment" D. Moggridge (ed). The Collected Writings of John Maynard Keynes. vol. XIV London, Macmillan 1973, S. 112.

(17) J.M.A. Gee, "Marshall's Views on "Short Period" Value Formation" History of Political Economy. vol. 15 No: 2 1983 s. 184-187.

(18) A. Marshall. Principles of Economics. s. 284 ve 335-338.

(19) Ibid. s. 141.

tedir ⁽²⁰⁾. Yatırımlar yapılırken üreteceği mal ya da malların talebi ile ilgili bekleyişler önem kazanabilmektedir ⁽²¹⁾. Böylece uzun dönem, bir yandan sermaye miktarının ve üretim organizasyonunun uzun dönem eğilimlere uyum sağlamasına, öte yandan iş hayatı ile ilgili bilgi ve özel yetenekleri geliştirmeye yetecek kadar uzun bir dönem olmaktadır ⁽²²⁾. Dönem biraz daha uzadığında iş adamının makina ve teçhizata yaptığı yatırımlardan elde etmeyi beklediği getiri, zevklerde ortaya çıkabilecek değişmeler ve yeni buluşlar (inventions) sonucu, gerçekleşemez duruma gelebilecektir ⁽²³⁾. Üretim organizasyonunda, iş hayatı ile ilgili bilgi ve özel yeteneklerde ve zevklerde ortaya çıkabilecek değişmeler ile yeni buluşların dahi söz konusu olabildiği böyle bir uzun dönemde; tedricen artan üretim, azalan maliyetlere yol açabileceği için, marjinal ürünü tanımlamak ya da üretimde marjinal değişmelerden söz etmek pek kolay değildir ⁽²⁴⁾. Böylece statik analizin sınırlarına dayanılmış olduğu için artık dinamik analize ve hatta biyolojik kavramlara yönelmek gerekmektedir.

II. DİNAMİK ANALİZ VE İKAME KAVRAMI

İkame sürecini rekabetin bir biçimi olarak gören Marshall, rekabetin genel olarak tam olmadığını varsaymaktadır. Menkul kıymet borsaları ile toptan alışverişin yapıldığı borsalar dışında piyasalar hakkında tam ve mükemmel bilgi sahibi olmayı gerektiren tam rekabet söz konusu değildir ⁽²⁵⁾. Bu bakımdan mümkün olan en yüksek kâr'a ulaşmak için rekabetçi koşullar içinde birbiri ile yarışan iş adamları, zevkler ve teknoloji düzeyi hakkında tam ve mükemmel bir bilgiye sahip olmadan yarışıyorlar demektir. Bu yarış içinde iş adamları bir yandan zevkler ve teknoloji düzeyi hakkındaki bilgilerini arttırırken öte yandan zevkleri ve teknoloji düzeyini değiştirecek çabalar içine de girmektedirler. Böyle bir ortamın mantıksal saflığa sahip statik bir analize imkân sağlayan bir ortam olmaktan uzak olduğu söylenebilir. Bunun içindir ki Marshall iktisadi olayları anlamak için temel olarak statik bir analizi benimsemekle beraber statik analizin bazı kavramlarını, gelişen ve değişen bir ekonomiyi inceleyecek, böylece dinamik ve hatta biyolojik bir analize geçmeyi kolaylaştıracak biçimde tanımlayabilmiştir.

Marshall'ın ikame kavramı da böyle bir kavramdır. Kısa dönemde statik bir analiz-in gereklerine uygun bir biçimde tanımlanan ikame kavramı, dönem uzadıkça dinamik analizin gereklerine de cevap verebilecek bir biçimde genişletilmektedir. Böylece belirli

---

(20) Ibid, s. 298-299

(21) Ibid, s. 310-311

(22) Ibid, s. 313

(23) Ibid, s. 341

(24) Ibid, s. 664

(25) Ibid, s. 448-49

bir zaman kesitinde, bilinen ve birbirinden üstün olmayan farklı üretim teknikleri arasında faktör fiyatlarına bağlı olarak soyut zamanda gerçekleşen faktörler arası ikame yerine, iş adamlarının rekabet yarışında yenik düşmemek için tarihsel zaman içinde geliştirdikleri üretim teknikleri ön plana çıkmaktadır. Böyle olunca üretim tekniklerinin geliştirilmesi tarihsel bir sürecin sonucu olarak görülmüyor demektir.

Herhangi bir maldan belirli bir miktar üretebilmek için yatırım yapıldığı zaman, belirli bir üretim tekniği ve faktör bileşimi seçilir. Marshall'ın kısa döneminde seçilen bir faktör bileşiminin değiştirilmesi, faktör fiyatlarına bağlı olarak mevcut teknik bilgi katoloğundan yeni bir faktör bileşimi ya da üretim tekniği seçimi olarak yorumlanamaz. Kısa dönemde faktör bileşimi veya faktör oranları değişiyorsa, bu durum üretilen malın talebinde ortaya çıkan bir değişme sonucu, veri alınan makine ve teçhizatın kullanım yoğunluğunun değişmesi ile açıklanabilir. İktisadi değişmeyi marjinal ve birikerek artan sürekli gelişmelerin bir sonucu olarak gören Marshall için, kısa dönemde makine ve teçhizatın veya sermaye stokunun kullanım yoğunluğuna bağlı olarak yapılan örgütsel ve teknik düzenlemeler sonucu değişen faktör oranları, soyut zaman içinde gerçekleşen bir faktör ikamesi sonucu olarak düşünülemez. Kısa dönemde gözlenmeye başlayan bu örgütsel ve teknik düzenlemeler teknik bilgi düzeyini değiştiren düzenlemeler olarak kabul edilebilir. Teknik bilgi düzeyinin değişmesine yol açan bu gelişmeler zaman içinde birikerek yatırım kararlarının alındığı uzun dönemde kendilerini daha da güçlü bir biçimde duyururlar. Böylece faktör oranlarının değişmesini mantıksal zamanda ortaya çıkan bir ikame olayı olarak görmeyen Marshall için ikame olayı, tarihsel zaman içinde ve teknoloji düzeyini de değiştirerek gerçekleşen bir olay durumuna gelir ⁽²⁶⁾. İkame olayına böyle bir yaklaşım, Marshall'ın ikameyi yeni üretim tekniklerinin bulunup uygulamaya sokulmasına yol açan dinamik bir süreç olarak görmesi demektir ⁽²⁷⁾. Bu bakımdan belirli bir anda, veri teknoloji düzeyinde, belirli bir miktar malı üretmek için çok sayıda üretim tekniğinin mevcut olması beklenemez. Çünkü herhangi bir kişi ya da firmanın şimdikinden çok farklı görelî faktör fiyatlarında kullanılabilir duruma gelmesi beklenen üretim tekniklerini, önemli araştırmalara ve maliyetlere katlanarak geliştirmesi için bir neden bulmak kolay değildir ⁽²⁸⁾.

Marshall ikame ilkesini statik bir yaklaşım içinde değerlendirirken, "üreticilerin bilgileri ve girişimciliklerinin ulaşabildiği oranda, amaçlarına en uygun olan üretim faktörlerini seçtiğini" belirtmişti. Statik analizin gereklerine uygun olan bu tanımın bile dinamik çağrışımlara açık bir tanım olduğu söylenebilir. Kaldı ki Marshall en uygun ü-

(26) J.R. Hicks, *Capital and Time*. s. 115-122 ve İ. Tanyeri *Fiyat Teorisi...* s. 103-108.

(27) G. Pursell, "Unity in the Thought of Alfred Marshall" *Quarterly Journal of Economics* vol. 72 No. 4 No. 1958 s. 597.

(28) B.J. Loasby, "The Entrepreneur In Economic Theory" *Scottish Journal of Political Economy*. vol. 29. No. 3 Nov. 1982 s. 237-238.

retim faktörlerini ve faktör bileşimini seçen işadamı ve modern girişimciyi tanımlarken ikame ilkesini dinamik analizin gereklerine daha uygun bir biçimde genişletip yorumlamaktadır. Dinamik analize geçişi sağlayıp, dinamik ortama uygun yorumları mümkün kılan görüşleri, Marshall'dan yapacağımız alıntılar ile sergilemeye çalışalım.

"Atık ve uyanık bir işadamı, işinin başlangıcında ve her aşamasında veri bir harcama ile daha iyi sonuçlar almak için iş düzenlemelerini yeniden gözden geçirir. Başka bir deyişle, uyanık işadamı kârını arttırmak için durmaksızın ikame ilkesini uygular. Böylece insanın örgüt ile bilgiden kaynaklanan ve doğa üzerindeki gücünü ya da işin toplam etkinliğini arttırabilen işadamı, nadiren başarısızlığa uğrar... aynı yerde ve aynı işte, aynı amaçlara ulaşmaya çalışan iki kişinin bile tamamen aynı uygulamaları benimseyecekleri söylenemez. Değişme eğilimi, gelişmenin temel nedenidir. Herhangi bir işte işi yürüten kişiler ne kadar becerikli ise değişme eğilimi o kadar artar." (29). Bu alıntıdan anlaşılacağı gibi, Marshall ikame ilkesini soyut zamanda ve anında çalışan bir ilke olarak düşünmemekte, ikamenin zaman içinde sürekli olarak yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca işadamlarının aynı uygulamalar içinde olmadıklarını, ikame süreci içinde her işadamlarının farklı uygulamalar ile değişikliklere yol açabileceklerini savunmaktadır.

Marshall bir sanayicide olması gereken nitelikleri sayarken; "... özel siparişleri karşılamak yerine genel piyasa için mal üreten bir sanayici; tüccar ve üretimin örgütleyicisi rolü ile kendi iş alanındaki konularda mükemmel bilgi sahibi olmalıdır. Üretim ve tüketimin genel hareketlerini tahmin etme gücüne sahip olmalıdır. Gerçek bir ihtiyacı karşılayacak yeni bir malı arzetmek veya eski bir malın üretim planını geliştirmek için bir fırsat olup olmadığını görebilmelidir. İhtiyatlı kararlar verebilmeli ve cesaretle risk altına girebilmelidir..." (30) demektedir. Böylece gelecekle ilgili tahminler yapmak, yeni bir mal üretmek veya eski bir malın üretim tekniklerini geliştirmek için fırsatlar aramak ve risk altına girmek, ikame ilkesini sürekli olarak uygulayan sanayicinin nitelikleri arasında sayılmaktadır. Bu nitelikler saf statik bir ortamda çalışan ve işi ile ilgili her türlü bilgiye sahip olan bir sanayicinin nitelikleri değildir. Bu nitelikler, rekabet mücadelesinde yenik düşmemek için teknolojik bilgi düzeyini değiştirmeye çalışan ve bu mücadele içinde yaparak öğrenen bir sanayiciyi tanımlamaktadır (31).

---

(29) A. Marshall, *Principles of Economics*, s. 295.

(30) *Ibid*, s. 248.

(31) B.J. Loasby, "The Entrepreneur in Economic Theory" s. 236-38; J.D. Chasse, "Marshall, the Human Agent and Economic Growth" *History of Political Economy* vol. 16. No. 3 Fall 1984 s. 386.

Marshall büyük ölçekli üretimin faydalarını tartıştığı bölümde, makina yapımında ortaya çıkan gelişmelerden, yeni makinalardan ve yeni üretim süreçlerinden söz edebilmektedir. İnsanların daha önce hiç düşünmedikleri yeni ihtiyaçlar yaratmanın modern sanayicinin karakteristik bir görevi olduğunu belirtmektedir ⁽³²⁾. Yatırımları gerçekleştiren kişinin uzun dönemde yatırımlardan elde ettiği getirinin, elde etmeyi umduğu getiriden farklı olabileceğini düşünmektedir. Yatırımlardan beklenen getirinin, buluşlar yolu ile veya moda ve zevklerde ortaya çıkacak değişimler ile gerçekleşmeyeceği ifade edilmektedir ⁽³³⁾. Buluşların söz konusu olduğu, zevklerin değiştiği bir ortamın ise statik bir ortam olmayıp dinamik bir ortam olduğu açıktır.

Marshall eserlerinde yer yer dinamik analizin ötesine geçerek biyolojik ve evrimci süreçlerin incelemesine bile girmektedir. Böylece ikame ilkesinin kapsamı daha da genişlemektedir. Örneğin; "en uygunun yaşaması yasasının özel ve sınırlı bir uygulamasından başka bir şey olmayan ikame yasası..... genel olarak bir sınai örgütlenme yönteminin başka bir yöntem yerine geçmesini sağlamaya yönelik...." ⁽³⁴⁾ bir yasa olarak tanımlanabilmektedir. Marshall biyolojik kavramlar kullanarak toplumsal bir organizmanın gelişmesinin bir yandan fonksiyonların farklı parçalar arasında, artan bir biçimde bölümlere ayrılmasını, öte yandan bu parçalar arasında daha yakın ve sıkı bağlantıları gerektirdiğini ifade eder. Farklılaşma ya da fonksiyonların artan biçimde bölümlere ayrılması, sanayi açısından işbölümünün, uzmanlaşmış becerinin, bilginin ve makinaların gelişmesi olarak yorumlanır. Sanayide bu tür gelişmelerin ortaya çıkabilmesi için ikame ilkesinin sürekli olarak çalışması gerektiği düşünülebilir. En uygun ve en başarılı işbölümü, beceri, bilgi ve makinaların ortaya çıkmasında ikamenin etkili bir mekanizma olduğu kabul edilebilir ⁽³⁵⁾.

Marshall evrimci bir gelişme süreci içinde olan batı dünyasının modern örgütlerinde, katılığın yerini esnekliğin aldığını ve sınai yöntemlerin şaşırtıcı bir hızla değiştiğini belirtmektedir ⁽³⁶⁾. Bu esnekliğin sağlanmasına ve sınai yöntemlerin değişmesine yardımcı olan mekanizmalardan birinin ikame ilkesi olduğu ifade edilmekte ve ikame ilkesi Darwinci yaşam mücadelesinde yenik düşmemek için kullanılan bir ilke olarak görülmektedir ⁽³⁷⁾. Sınai ve toplumsal gelişme ve evrimin sadece nicelik değişmelerinin bir sonucu olmadığını, nitelik ve karakter değişmelerini de kapsayan organik bir değişme

(32) A. Marshall, Principles of Economics. s. 232-34; G. Pursell, Op. cit. 597; B.J. Loasby, "The Entrepreneur...." s. 236.

(33) A. Marshall, Principles of Economics. s. 341.

(34) Ibid, s. 495.

(35) Ibid, s. 200-201.

(36) Ibid, s. 200-204.

(37) G. Pursell, op. cit. s. 597-598; J.M.A. Gee, op. cit. s. 195-196; J.D. Chasse, op. cit. s. 400.

olduğunu belirten Marshall için ikame ilkesi ürün ve süreç yeniliklerine ve böylece sınıai ve toplumsal gelişmeye imkan sağlayabilecek bir ilke durumuna gelmektedir (38). Böylece ikame kavramı Marshall tarafından statik analizin gereklerini yerine getiren bir kavram olarak kullanıldığı gibi, dinamik ve hatta biyolojik bir analizin gereklerini yerine getiren bir kavram olarak ta kullanılmaktadır.

SONUÇ

İktisadi sorun belirli bir tarihsel zaman kesitinde veri kıt kaynakların et etkin kullanımını sorunu olarak kabul edildiğinde, faktör ikamesi, iktisaden en uygun faktör bileşiminin seçimi sırasında anında yapılan bir işlem olarak kavramsallaştırılabilir. Böyle bir kavramsallaştırma, etkin kullanımı sağlayacak duruma ulaşmak için yapılacak marjinal değişimleri ortaya koymak açısından yeterlidir. Böylece ikame ilkesi, saf statik analizin bir gereği olarak, soyut zamanda anında yapılan bir işlemi anlatan bir ilke durumuna gelir.

Sermaye birikimi, yani sermaye stokundaki artış, önemli bir iktisadi sorun olarak kabul edildiğinde, saf statik analizin dışına çıkmak zorunlu olur. Çünkü veri kıt kaynaklardan biri olan sermaye stokunun değişebilir duruma gelmesi bizi iktisadi değişme ortamına götürür. İktisadi değişimin olduğu bir ortamda ise dinamik ve hatta biyolojik bir değişme analizi gerekli olmaktadır.

Marshall'ın iktisadi analize yaptığı katkının, uzun dönem denge durumuna ulaşmada marjinal değişimlerle sağlanan ikamenin önemini ortaya koymak olduğu, Keynes tarafından ileri sürülmüştür. Ayrıca Marshall'ın analizinde denge kavramının çok önemli bir kavram olduğu da kabul edilmektedir. Ancak dengeye götürücü süreçte Marshall'ın zamana verdiği önemi de inkar edemeyiz. Bu bakımdan Marshall, faktör ikamesini tarihsel zaman içinde gerçekleşen bir süreç olarak görmüştür. Tarihsel zaman içinde marjinal değişimlerle gerçekleşen faktör ikamesi Marshall'ın dönem analizi ile birleşince, dinamik analizin temelleri de atılmıştır. Belirli bir tarihsel zaman kesitinde veri parametreleri olan teknoloji düzeyi, zevkler, faktör donanımı ve faktör bölüşümüne bağlı olarak alınan kararlar sonucu ulaşılan üretim miktarları ile fiyatlar, veri alınan parametrelerin sınırlaması altında firmaların görece bir dengeye ulaşmasını sağlamaktadır. Ancak, genel olarak firmaların birbirinden farklı kâr oranlarına sahip olmasına yol açan bu görece denge, rekabetçi mekanizmanın kâr oranlarının eşitlenmesi yönünde çalışması ile yeni yatırımlar yapılmasını ve firmaların sermaye stoklarının değişmesini gerektirecektir. Böylece firmaların yaptığı yatırımlar sonucu ortaya çıkan sermaye birikimi, faktör ikamesini de bera-

(38) A. Marshall, "Mechanical and Biological..." s. 317; J.K. Whitaker, "Some Neglected Aspects of Alfred Marshall's Economic and Social Thought" History of Political Economy. vol. 9 No: 2 1977 s. 196; J.M.A. Gee, op. cit. s. 197.

berinde getirerek kâr oranlarının eşitlenmesi anlamında dengeye götürücü bir süreç olarak görülebilir. Uzun dönem denge değerleri olarak düşünülen normal değerleri etkileyen veri parametrelerin zaman içinde değişmeden sabit kalması durumunda, uzun dönemde kâr oranlarını eşitleyecek denge durumuna ulaşılabilir. Veri alınan parametrelerin uzun dönemde hiç değişmeden sabit kaldığını varsaymak, uzun dönemin somut tarihsel zamanla bağıni kesip soyut zamana ilişkin bir kavram gibi ele alınmasını gerektirir.

Marshall'ın analizinde, veri parametrelerin zaman içinde çok yavaş da olsa değiştiğini gösteren bazı paragraflara ikinci bölümde işaret edilmmişti. Bu bakımdan Marshall' da uzun dönem durgun durumu sağlayan normal değerler, sermaye birikiminin devam ettiği görel bir durgunluğu ifade etmektedir. Böyle olunca uzun dönem dengesi de "görel bir denge" durumuna gelmektedir. Sermaye birikiminin kaynağı olan kârlar uzun dönemde sermaye birikimini imkansız kılacak bir düzeye inmiyor ise, iktisadi değişiminin durması söz konusu olamaz. Marshall'ın bir yandan sermaye birikimi ile faktör ikamesini, zaman zaman teknolojik gelişmeye yol açan süreçler olarak görmesi; öte yandan zevklerde değişiklikler yaratacak nitelikte sanayicilerden söz etmesi, uzun dönem durgun durumu hareket dolu görel bir durgunluk ve görel bir denge olarak düşündüğünü gösterir.

Marshall'ın analizinde denge kavramına çok önemli bir yer verilmekle birlikte, denge kavramının ilginç bir biçimde kullanıldığı söylenebilir. Denge kavramı somut tarihsel zaman süreleri ile ilişkilendirilebilen dönemler içinde, görel bir durgunluğu ve hareketsizliği ifade etmek için kullanılmaktadır. Her analiz dönemi içinde ortaya çıkan görel durgunluk ve hareketsizlik, daha uzun dönemler için değişmeyi ve hareketi içinde taşıyan bir durgunluk ve hareketsizliği ifade etmektedir. Bu bakımdan yavaş ve tedrici bir değişme sürecini analiz etmek isteyen Marshall'da ikame ilkesi temel olarak marjinal değişmelerle dengeye götürücü bir ilke durumuna gelmektedir. Ancak ikame ilkesinin yavaş ve tedrici değişmeleri uyaran dengesizliklere de yol açtığını düşünmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- 1) A zach 1 - Inperman S, Inflation, Indexetion et caflits Socieux, Les Presses de l'Univevite Loyal Quebec, 1975.
- 2) Baban Şükri, İktisat İlminin Umumi Prensipleri, C.1. Sermet Matbaası, İstanbul, 1956.
- 3) Bernier Bernond, Peurpuoi Les Prix Martert - ils? Les Mecanismes de P'Inflation, Dunod Actvolite, Paris, 1970.
- 4) Bilkur Şefik, Konjarktür Dairesinin Faaliyetleri, Türkiye Ekonomisinin Başlıca Meseleleri, Türk İktisat Cemiyeti Yayını, Ankara, 1944.
- 5) Culbois Paul, Lo Politique Conjuncturelle Cujos; Paris, 1974.

- 6) Çınar Cemil, Milli Gelir Ulusal Kollokyumu, D.I.Z. Yay. No. 661, Ankara, 1972.
- 7) Coşkun Gülay, Kamu Mali Yönetimi, TODAİE, Ankara, 1978.
- 8) Çubukçu Tuğrul, Enflasyon Teorisi ve Türkiye'de Enflasyon, H.Ü. İ.İ. B.F. yay. No. 2 Ankara, 1983.
- 9) Eppenstein Fronz, Toptan Eşya Fiyatları Endeksi Hakkında Rapor, Ticaret Bakanlığı kayıtları, 1941.
- 10) Eppenstein Fronz; Toptan Eşya Fiyat Endekslerinin Pardoisyonuna ait Müfredat Hesapları., Çev. Şefik Bilkur, Ticaret Bakanlığı kayıtları, 1942.
- 11) Fischer Irving, Le pouvoir D'ochat De La Monnoie, Paris, 1926.
- 12) Quitton Herri, Les Movemats Conjuncturels, Precis Dolloz Paris, 1971.
- 13) Gürkan Kenan, İstatistik ve Araştırma Metodları, Sermet Mat., İst., 1974.
- 14) Hebaler Von Gotfried, Prosprite et Depression, Societe Des Nation, Geneve, 1939.
- 15) Hachol Jean, Exparsion et Recession, Paris, 1970.
- 16) Kayım Halil, İstatistiksel Ön Tahmin Yöntemleri, Ankara, 1985.
- 17) Karun Sevil, Türkiye'de Toptan Eşya Endeksleri, Sevinç Matbaası, Ankara, 1968.
- 18) Karun Uğur, İstatistik, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.
- 19) Mochol Andre, Economie Politique Et Technique Statistique, Paris, 1945.
- 20) Pietier Andre, Statistique et Observation Economique), Paris, 1961.
- 21) Polat Mehmet - Ayhan Hülya, Sektörel Yatırım Defletübü, D.P.T. 1550: I PP : 396, Ankara, 1977
- 22) Stadbaver Josef, Office Statistique des Communoutes Evropeennes, Belgquque, 1976.
- 23) Uman Nuri, Enflasyon Muhasebesi, Boğaziçi Üniv. yay. İst., 1979.
- 24) Yürekoğlu Ahmet, Enflasyon Endeksleme ve Türkiye Yönünden Bir Yaklaşım, Ankara, 1980.